

Альона Лещенко

ЛЕЩЕНКО Альона Михайлівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Херсонської державної морської академії. Сфера наукових інтересів – релігієзнавство, психологія релігії, естетика.

«ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ» ЯК МЕХАНІЗМ СПРИЙНЯТТЯ ТВОРІВ ХРИСТІЯНСЬКОГО САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

Християнське сакральне мистецтво, і сама людина, визна-чаються як системи, для яких характерним є саморозвиток та негентронія, що дозволяє розглядати специфіку впливу творів християнського сакрального мистецтва на людину з точки зору механізмів рецепції, зокрема художньої рецепції. Доводиться, що сутність явища «художня рецепція» доцільно розглядати, як результативність процесу сприйняття рецепієнтам твору християнського сакрального мистецтва. Сенсом явища «художня рецепція» визначається психічний механізм уподобання резонансно-привабливих ознак художнього релігійного образу у процесі його сприйняття.

Ключові слова: мистецтво, християнське сакральне мистецтво, система, «художня рецепція».

Протягом тисячоліть християнство використовує мистецтво для розповсюдження основ свого віровчення. У кожен історичний період перевага віддавалася тому чи іншому виду мистецтва, але з часом усі мистецькі надбання поступово включалися у систему християнського культу. Основним завданням сакрального мистецтва вбачалася, і сьогодні це також є основною ідеєю, передача духовної суті християнського віровчення, розповсюдження його морально-етичних приписів тощо. Сакральне мистецтво завжди викликало неабиякий інтерес як у віруючої людини, так і людини далекої від релігії. Тому актуальним є пошук відповіді на питання щодо особливостей його впливу на людину та безапеляційної трансляції у її свідомість основ християнського віровчення. Саме на цьому тлі виникає проблема розуміння механізму сприйняття творів християнського сакрального мистецтва.

© А. М. Лещенко, 2015

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.35297>

Враховуючи відсутність у науці системного вивчення цього питання, а також складність, значущість та багатофункціональність християнського сакрального мистецтва як соціокультурного феномена, засоби художньої виразності якого базуються на основних принципах мистецтва взагалі, а також єдину природну функціонування психофізичних механізмів усіх людей, а не лише віруючих, вважаємо логічним, у процесі дослідження, спиратися на вже визначені у науці закономірності, що безпосередньо пояснюють специфіку мистецтва та процес сприйняття його творів людиною. Зокрема це дослідження О. Лосева, В. Асмуса, С. Аверінцева, В. Бичкова, М. Ліфшица, Л. Виготського, Н. Яновського Ю. Лотмана, та ін. Крім того, сьогодні є ряд робіт присвячених певним закономірностям розвитку сакрального мистецтва: М. Еліаде, Р. Жерар, Т. Буркхардт; Ф. Шуон, Д. Угрінович, Є. Яковлев, С. Кримський, С. Абрамович, В. Головей, В. Шелюто; особливості окремих видів сакрального мистецтва вивчалися А. Н. Терріном, Т. Моїсеєвою, Б. Раушенбахом, Е. Мірзояном, І. Ібрагімовим, І. Федьом, П. Гречанівською, В. Лепакіним, Л. Мартиненко, та інші.

Мета статті полягає у визначенні «художньої рецепції» як головного механізму сприйняття творів християнського сакрального мистецтва.

Головним завданням дослідження є висвітлення означеної проблеми на принципах сучасної теорії самоорганізації складних систем, зокрема синергетиці. Так, І. А. Євін доводить, що «універсальні види самоорганізації складних систем, які виявлені у природничих науках, мають місце і в такій складній системі, як мистецтво. Таким чином, синергетичні методи дають мистецтвознавству і теорії художньої культури новий науковий інструмент, який дозволяє проводити дослідження у нових наукових напрямках і отримувати результати, які є недосяжними традиційним методам естетики і мистецтвознавства» [1, с. 5].

Проблеми самоорганізації, її сутності, механізмів та значення у процесі розвитку людини, суспільства та усіх сфер суспільної життєдіяльності, зокрема і в мистецтві, в останній час стають досить актуальними. На роль та значення факторів системоутворюючого характеру, що є притаманними для мистецтва, зокрема гармонії, міри, пропорції, симетрії, ритму та інших ознак краси, людство звертало увагу ще з давніх часів, оскільки сприймало їх в якості природної умови щодо забезпечення стабільності у різних сферах своєї життєдіяльності. Тенденція використання мистецтва у християнській релігії, практично з часів зародження самого християнства, посідає чільне місце у науковому студіюванні: «розгляд даної проблеми почав формуватися паралельно з формуванням ранньохристиянської філософії як такої.

Проблема співвідношення культури і релігії була включена у загальну проблему співвідношення Бога і світу, Бога і людини» [2, с. 24].

Сьогодні мистецтво, яке є «специфічним видом духовного досвіду, у якому дух виявляє рівень досконалості досконалистю сформованих ним образів небайдужості» [3, с. 484], активно розглядається з точки зору системності і саморегуляції його механізмів та на основі суто наукового знання [4].

Вивчення специфіки саморозвитку таких систем, як філософія, релігія, право і, зокрема, мистецтво, доводить, що у процесі функціонування певної структури у цих галузях, механізм народження нових рівнів організації, в її контексті, характеризується наступними рівнями та логікою їх чергування, зокрема:

- а) цілісне явище як першооснова народжує «само у собі» певний структурний елемент нового;
- б) основне ціле явище та новий елемент, який є іманентним цілому, вступають у певний рефлекторний зв'язок;
- в) на основі рефлекторного зв'язку, основне ціле явище набуває нових ознак;
- г) цей процес повторюється на новій основі. Наслідком такого динамічного процесу є зміна попередніх станів під впливом нових [5, с. 8-9].

Оскільки мистецтво, як феномен, і сама людина, мають безпосереднє відношення до систем, для яких є характерним процес саморозвитку та негентропії (розуміється упорядкованість та організованість системи), формуються умови за яких є доцільним розглядати специфіку впливу творів сакрального мистецтва на людину, у першу чергу, з точки зору механізмів рецепції, зокрема художньої рецепції.

У цьому аспекті є логічним вивчення характеру відповідних зв'язків за принципом порівняння у рамках двох взаємопов'язаних систем:

- а) «автор твору мистецтва – твір мистецтва – людина – твір мистецтва»;
- б) «автор твору християнського сакрального мистецтва – твір християнського сакрального мистецтва – віруюча людина – твір християнського сакрального мистецтва».

Обидві системи за специфікою своїх складових мають за видом ознаки соціокультурної системи, а за складністю структури повинні вивчатися з позицій системності та саморозвитку.

У науці пропонується враховувати ряд взаємозв'язків, що виникають та забезпечують процес функціонування на принципах саморегуляції, зокрема твору мистецтва, який не слід розглядати «як втілення раз і на завжди даної цінності чи єдиного певного і незмінного сенсу.

Твір багатоликий у своєму впливові на аудиторію і в синхронному, і в діахронному розрізі. Реципієнтом є кожна людина, оскільки рецепція у фізіології означає сприйняття навколишньої дійсності за допомогою чуттєвих нервових утворень – рецепторів. Можна сказати, що рецепція – це форма сприйняття» [6, с. 308]. Автор схиляється до думки, що характер художнього твору визначається не лише одним художнім текстом, але і особливостями самого реципієнта, а сам процес сприйняття художнього твору перетворюється на факт свідомості цього реципієнта. Таким чином, Н. Н. Левакін визначає, що «художня рецепція є сприйняття і перестворення на основі сприйнятого (прочитаного, пережитого, побаченого, усвідомленого) власних текстів (думок, ідей, вражень, картин)» [6, с. 309]. Саме таке значення цього феномену підкреслює і О. М. Отіч, вважаючи, що «мистецтво водночас здійснює і колективний, і індивідуальний вплив на особистість, сила якого залежить від її індивідуальних якостей і властивостей, рівня її творчого розвитку, художньо-естетичної культури, життєвого й професійного досвіду тощо» [7, с. 40]. Аналіз наукового доробку свідчить про наявність значного інтересу до явища «художня рецепція», але, водночас, доходимо висновку про відсутність чіткого наукового тлумачення сутності цього явища [8].

Таким чином, трактування сутності явища «художня рецепція» вимагає уточнення. Ця необхідність зумовлюється поступовим, а у деяких випадках і «стрибковим» характером, змін як у самому мистецтві (зі специфікою його художніх образів та засобів художньої виразності), так і морально-естетичних почуттів, поглядів, потреб, оцінок, ідеалів кожної людини. Адже людина живе та змінюється разом із суспільством і у зв'язку з цим вимушена пристосовуватися до тих змін, що виникають у суспільстві, з отриманням кінцевого результату у вигляді гармонізації власних стосунків із суспільством, тобто соціально-значущого ефекту.

Явище «рецепція» розглядається достатньо широко у різних галузях науки, наприклад у філології [9], у філософії [10] тощо.

Термін «рецепція» у «Великому енциклопедичному словнику» визначається у наступних дифеніціях: «1) у фізіології – здійснюване рецепторами сприйняття подразників і перетворення їх у нервові збудження; 2) Сприйняття правової системи та принципів іншої держави як основи національного права [11, с. 263]. На сьогоднішній день, таке визначення є досить обмеженим, оскільки не розкриває глибини та значення цього явища, у контексті досліджуваної проблеми, з точки зору теорій системного саморозвитку. Тому, виникає необхідність для більш детального та поглибленого аналізу означеної категорії.

Виходячи з позицій системного підходу до поняття «рецепції», враховуючи існуючі наукові погляди на його специфіку та значення у процесі сприйняття людиною творів мистецтва, є доцільним внести уточнення у визначення сутності явища «художня рецепція». Саме з точки зору системного визначення цього явища є можливість спиратися на основи теорії відображення [12]. Відповідно до цієї теорії, «процес відображення є результатом не впливу, а взаємодії процесів, які йдуть ніби на зустріч один одному. Один із них є процес впливу об'єкта на живу систему, інший – активність самої системи стосовно до об'єкту, що впливає. Цей останній процес, завдяки своїй уподібненості незалежним якостям реальності, і несе у собі її відображення. ... Іншими словами, суб'єкт повинен тепер мати можливість діяти із самими образами, уявленнями, і, відповідно, зміст, що відображається повинен бути відкритим для самого суб'єкта, існувати для нього самого, «бути перед ним», а це означає, що він повинен мати форму усвідомленого відображення, свідомості» [12, с. 22].

Враховуючи той факт, що у процесі сприйняття людиною явища реальної дійсності, у тому числі і творів мистецтва, зокрема і сакрального, саме рефлексія має широку сферу впливу, «виступаючи водночас, і як спосіб пізнання, і як інструмент вивчення явищ практики, і як умова здійснення будь-якого виду практичної діяльності» [13, с. 44-45]. Тому, сутність явища «художня рецепція» більш доцільно розглядати, як результативність процесу сприйняття реципієнтом твору сакрального мистецтва. Цей процес реалізується у формі образів, думок та ідей суб'єктивних за своєю суттю, формування яких забезпечується на основі рефлексивного уподобання реципієнтом художнього сакрального образу певного твору релігійного мистецтва. Такі уподобання, у подальшому, можуть здійснювати вплив на характер індивідуальної та суспільної поведінки цієї людини.

Також слід враховувати, що, згідно теорії відображення, художня рецепція, у межах функціонування соціокультурної системи, за типом «автор твору сакрального мистецтва – твір сакрального мистецтва – людина – твір сакрального мистецтва» реалізується не у результаті прямого впливу твору мистецтва на людину, а приймаючи участь у забезпеченні ефекту відображення на підставі взаємодії двох сторін [12, с. 23-24]. Таким чином, у процесі впливу твору мистецтва на людину, зокрема і сакрального, та сприйняття нею змісту цього твору, художня рецепція за функціями дорівнює механізму зворотного зв'язку між елементами системи «автор твору сакрального мистецтва – твір сакрального мистецтва – віруюча людина – твір сакрального мистецтва». Тобто, в межах проблеми, що вивчається, згідно теорії відображення,

цей механізм дозволяє людині-реципієнту шляхом пристосовування, тобто уподобання, відбирати, в першу чергу, резонансно-привабливі (консонантні) сигнали, що генеруються з боку твору мистецтва у формі образів, звукосполучень, зорових смислових конфігурацій, ідей морально-естетичного характеру тощо, та приймати їх у формі особистих уявлень. Але такий теоретично обґрунтований конструкт, у процесі сприйняття людиною сенсу твору сакрального мистецтва, безумовно має ознаки схематичності, оскільки безпосередній процес сприйняття є значно складнішим як за самим механізмом, так і за його емоційно-почуттєвими наслідками.

Л. Виготський у роботі «Психологія мистецтва» детально аналізуючи цей багатоаспектний процес, приходять до висновку: «Якщо б вірш про сум не мав би ніякого іншого завдання, як заразити нас авторським сумом, це було б дуже сумно для мистецтва. Чудо мистецтва, скоріше, нагадає інше євангельське чудо – перетворення води у вино, і дійсна природа мистецтва завжди несе у собі дещо перетворююче, яке долає звичне почуття, і той же самий страх, і той же самий біль, і те хвилювання, коли вони викликаються мистецтвом, містять у собі ще понад того, що в них міститься. І це щось долає ці почуття, просвітлює їх, втілює їх воду у вино, і таким чином здійснюється найважливіше призначення мистецтва» [14, с. 232-233].

Разом з тим, художня рецепція реалізується не лише з боку людини-реципієнта. Вона діє за принципом зворотного зв'язку між елементами системи на рівні «автор твору сакрального мистецтва – творець сакрального мистецтва – віруюча людина – творець сакрального мистецтва». Це дозволяє і автору мистецького твору, у процесі творення, шляхом пристосовування та уподібнення до почуттів майбутнього реципієнта, знаходити саме такі засоби художньої виразності, при втіленні художнього образу, які будуть консонантними, тобто привабливими слухачу, глядачу тощо. Але і сам процес художньої творчості для творця, і подальше сприйняття сенсу його твору з боку реципієнтів, однаково вимагає від кожного значної трати емоцій, «пояснюючи, очищаючи психіку, розкриваючи і викликаючи до життя величезні і до того пригнічені і обмежені сили» [14, с. 242]. Л. Виготський, спираючись на теорію «вчування», пояснює складність процесу самоорганізації як творця художнього твору, так і людини-реципієнта у процесі психологічної взаємодії з твором мистецтва в об'єктивно функціонуючій системі «автор твору сакрального мистецтва – творець сакрального мистецтва – віруюча людина – творець сакрального мистецтва». Він доводить наступне: «Відповідно до цієї теорії, почуття не пробуджуються в нас витвором мистецтва, як звуки клавішами на роялі, кожен елемент мистецтва не

вносить в нас свого емоційного тону, а справа відбувається якраз навпаки. Ми зсередини себе вносимо у твір мистецтва, вчуємо в нього ті чи інші почуття, які піднімаються з самої глибини нашого ества і які, звичайно ж, не лежать на поверхні біля самих наших рецепторів, а пов'язані з найскладнішою діяльністю нашого організму» [14, с. 196].

Але, оскільки твір мистецтва є творінням художника, митця, тобто матеріалізацією його таланту та результатом творчої діяльності, то, відповідно, йому не можуть бути притаманними механізми рецепції в принципі, зокрема, і художньої, яка природно належить людині. Тому, незважаючи на загальноприйняте використання терміну «рецепція» у фізіології, праві та інших науках, у дослідженні відносно художнього твору мова може вестись лише при врахуванні його певних якостей та ознак, які при певних умовах стимулюватимуть художню рецепцію людини. Такою якістю, в дослідженні, розглядається рецептивність художнього твору, зокрема, і твору культової спрямованості.

Отже, під явищем «художня рецепція» слід розуміти складову механізму свідомого психічного відображення, яка реалізується у контексті функціонуючої системи «автор твору християнського сакрального мистецтва – творець християнського сакрального мистецтва – віруюча людина – творець християнського сакрального мистецтва». Така складова дозволяє людині-реципієнту, у процесі сприйняття твору сакрального мистецтва, а також і автору при його створенні, шляхом рефлексивного уподобання резонансно-привабливих (консонантних) ознак художнього образу, а саме зоровим смисловим конфігураціям, ідеям морально-естетичного характеру, суб'єктивних за своєю суттю, відчувати їх емоційно-привабливими, а тому, у подальшому, вироблятиметься схильність підкоряти їм індивідуальну та суспільну поведінку.

Отже, визначенням сутності сенсу явища «художня рецепція» можна вважати психічний механізм уподобання резонансно-привабливих ознак художнього образу у процесі його сприйняття. Разом з тим, художня рецепція за визначеними характеристиками, хоч і відповідає загальноновизнаним об'єктивним закономірностям та механізмам свого функціонування, але у процесі сприйняття людиною змісту саме творів сакрального мистецтва, має інші наслідки свого втілення. Причину цього слід шукати у специфіці змісту художнього образу, який є характерним для сакрального мистецтва. Не доречним є сприйняття та оцінювання художнього образу твору сакрального мистецтва лише з точки зору його морально-естетичної привабливості. «Релігійні образи повинні відсилати віруючого, як це відбувається в іконописі, до «першобразу» і не можуть оцінюватися з позицій їх сприйняття в парадигмі «творів мистецтва», яка почала домінувати в європейській

культури з часів Відродження. Звідси випливає, що релігійний зміст підпорядковує художню форму сакрального мистецтва, тих творів, що намагаються відтворити та покращити сприйняття «потойбічного» [15, с. 112]. Твори сакрального мистецтва, завдяки специфіці своїх художніх образів, спрямовують людину на певне відсторонення від світу, що існує реально, та в якому живе сама людина, і наближення її думок до світу не реального, потойбічного, тобто сприймати реальність із суто релігійної точки зору.

Література

1. *Евин И. А.* Искусство как сложная самоорганизующаяся система. // Игорь Алексеевич Евин // Автореферат на соискание ученого звания доктора философских наук. Специальность 09.00.04 – эстетика. Москва, 2009. – 47 с.
2. *Саух П. Ю.* Атеизм и религия о счастье и месте человека в мире. // П.Ю.Саух. – Днепропетровск: Промінь, 1989. – 181 с.
3. *Мовчан В.* Эстетика: історія і теорія. // Віра Мовчан. – Жовква: Місіонер, 2010. – 736 с.
4. *Самохвалова В. И.* Красота против энтропии: введение в область мегаэстетики. // В. И. Самохвалова, К. М. Долгов. – Москва: Наука, 1990. – 176 с.
5. Симметрии в науке и искусстве. // А. В. Шубников, В. А. Копчик – 2 изд. испр. и доп. – М.: Наука, 1972. – 349 с.
6. *Копчик В. А.* Синергетические парадигмы. Нелинейное мышление в науке и искусстве. // Отв. ред. В. А. Копчик. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 496 с.
7. *Стётин В. С.* Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность. // Вопросы философии. – 2003. – № 8. – С. 8-9.
8. *Левакин Н. Н.* Художественная рецепция как литературоведческое понятие (к вопросу понимания термина) // Известия ПГЛУ им. В.Г. Белинского. – 2012. – № 27. – С.308-310.
9. *Отич О. М.* Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання. // Олена Миколаївна Отич // Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Спеціальність 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2009. – 497 с.
10. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества. // М.М. Бахтин. – М.: Худож. лит., 1979. – 412 с.
11. *Летина Н. Н.* Теоретические основания рецепции в провинциальном искусстве. // Н.Н.Летина. – Регионология. – 2008. – №3. – С. 295-302.
12. *Багищева Т. С.* Рецепция раннего творчества Франца Грильпарцерв России (На примере трагедии «Праматерь»). // Т.С.Багищева // Диссертація кандидата филологических наук: 10.01.03: Н. Новгород, 2003. – 162 с.

13. *Лотман Ю.М.* Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история [Текст]. / Ю.М.Лотман – Москва: Языки рус. культуры, 1999. – 447 с.
14. *Панкова Н. Б.* Рецепция идей М. М. Бахтина в культурных исследованиях Франции. // Н.Б.Панкова // Диссертація кандидата культурологических наук: 24.00.01. – Саранск, 2005. – 136 с.
15. Большой энциклопедический словарь // Гл. ред. А. М. Прохоров. – М., 1991. – Т. 2. – С. 263.
16. *Леонтьев Я. Н.* Понятие отражения и его значение для психологии // Хрестоматия по психологии: Учеб. Пособие для студентов пед. ин-тов. / Сост. В. В. Мироненко; Под ред. А. В. Петровского. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1987. – 447 с.
17. *Кононова М.* Рефлексія як тип мислення в сучасному віолончельному виконавському мистецтві / М. Кононова // Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки. – 2010. – Вип. 3. – С. 156-165. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/arpmpmn_2010_3_30.pdf.
18. *Выготский Л. С.* Психология искусства. // Лев Семенович Выготский / Под ред. М. Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1987. – 344 с.
19. *Лещенко А.М.* Релігійна віра як форма світовідчуття: [монографія]. / Альона Лещенко. – Херсон: Айлант, 2013. – 152 с.

Лещенко А. М.

«ХУДОЖЕСТВЕННАЯ РЕЦЕПЦИЯ» КАК МЕХАНИЗМ ВОСПРИЯТИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ХРИСТИАНСКОГО САКРАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Христианское сакральное искусство, и сам человек, определяются как системы, для которых характерно саморазвитие и негэнтропия, что позволяет рассматривать специфику влияния произведений христианского сакрального искусства на человека с точки зрения механизмов рецепции, в частности художественной рецепции. Доказывается, что сущность явления «художественная рецепция» целесообразно рассматривать как результативность процесса восприятия реципиентом произведения христианского сакрального искусства. Смыслом явления «художественная рецепция» определяется психический механизм предпочтения резонансно привлекательных признаков художественного религиозного образа в процессе его восприятия.

Доказывается, что в процессе воздействия произведения искусства на человека, в том числе и сакрального, и восприятия им содержания этого произведения, художественная рецепция по функциям равна механизму обратной связи между элементами системы «автор произведения сакрального искусства – произведение сакрального искусства – верующий человек – произведение сакрального искусства». То есть, в пределах изучаемой проблемы, согласно теории отражения, этот механизм позволяет человеку-реципиенту путем адаптации, то есть предпочтения, отбирать, в первую